

Рецензія на книгу *Доба постів і карнавалів: як жили, пили і кохалися у середньовіччі*

Доба постів і карнавалів. Як жили, пили і кохалися у середньовіччі. Стефанія Демчук.
Серія «Життя». К. : Віхола, 2023. 336 с. ISBN 978-617-8257-27-9 (обкл.). 320 грн.

Ростіслав ТКАЧЕНКО

Східноєвропейський інститут теології, Львів, Україна
Трінті-Холл, Кембриджський університет, Велика Британія

ORCID: 0000-0002-5355-2090

Європейське середньовіччя з його культурою, традиціями, соціальною історією та релігійною думкою нечасто опиняється серед основних об'єктів досліджень українських науковців. Тому появу нової книги Стефанії Демчук, в якій йдеться про західно- і центральноєвропейські реалії так званих Середніх віків, можна тільки вітати.

Пані Демчук – кандидатка історичних наук (КНУ ім. Тараса Шевченка), доцентка кафедри історії мистецтв цього університету, а також науковий співробітник Університету Масарика (Брно, Чеська республіка). Вона – спеціаліст з історії середньовічного і ранньомодерного мистецтва та культури, автор численних наукових, науково-методичних та науково-популярних публікацій. В її доробку – посібники «Як написати наукову роботу? Методичні рекомендації з підготовки курсових і магістерських робіт з історії мистецтв» (2019) і «Твори мистецтва як історичне джерело: навчально-методичний комплекс» (2021), книга «Від бобра до фазана. Іжа західноєвропейського Середньовіччя» (2021) та низка статей.

Нову книгу пані Демчук під загальною назвою «Доба постів і карнавалів» можна вважати вступом у *соціальну і культурну історію* Середніх віків, і саме в цьому ракурсі вона буде корисна не тільки професійним історикам, але й дослідникам богослов'я, філософії, релігієзнавства тощо. Попри «веселу» назву, праця Демчук є результатом серйозних досліджень, а тому вона виважено, ґрунтовно і з очевидним захопленням представляє читачам реалії середньовіччя. У фокусі книги – «повсякденний світ середньовічної доби», а точніше, «свідомість і досвід

тогочасних людей від народження й до смерті» (14–15) – як вони представлені в численних текстових (книги, листи) та візуальних (гравюри, живопис) документах епохи, що простягнулася (приблизно) з V до XVI століття.

У загальному вступі до книги Демчук проблематизує поняття Середніх віків та окреслює «параметри» як цього періоду європейської історії, так і власної праці. Вона пояснює, чому з'явилося негативне уявлення про середньовіччя та які його хронологічні рамки, лаконічно змальовує динаміку його культурного розвитку та робить коротенький огляд структури тогочасного суспільства. Останнє авторка здійснює за допомогою традиційного розподілу на «тих, хто воює (аристократія), тих, хто працює (селянство), і тих, хто молиться (духовенство)» (14). Саме ж середньовіччя представлено як поєднання трьох феноменів: християнства, феодалізму та схоластики (13–14).

Основна частина книги структурована тематично. Вона ніби веде читача по типізованому життю середньовічної людини: від народження й до смерті. Перший розділ починається з презентації «вікової періодизації людини», як її тоді уявляли. Це або чотири пори (весна дитинства, літо молодості, осінь старості та зима дряхлості), або ж сім етапів: раннє дитинство, дитинство, юність, молодість, старість, дряхлість і немічність (18–24). Далі розповідається про те, «як жилося дітям у середніх віках» від народження до 14 років, як їх виховували, які в них були іграшки, як вони (не) працювали та як ходили в «дитячий хрестовий похід».

Якщо ви благополучно народилися, пережили дитячий вік і не зіткнулися з якоюсь страшною хворобою, ви, звісно, станете молодим хлопцем чи дівчиною. А де молодість, там пристрасті та любовні пригоди. Тому, дуже логічно, другий розділ роз'яснює, як кохали, кохалися, одружувалися і жили в шлюбі люди Середніх віків. Авторка робить це за допомогою коротких узагальнень та історичних прикладів (як-от історії П'єра Абеяра й Елоїзи Фульбер, Едварда I Довгоногого й Елеонори Кастильської та інших).

Як би любовне почуття не підносило закоханих до сьомого неба, а жити їм доводиться на землі. Тож питання харчування та піклування про здоров'я завжди залишаються актуальними. Третій розділ книги дає уявлення про медицину та гігієну середньовіччя, а четвертий дуже детально розповідає, як тоді їли та пили. Авторка надає дуже скрупульозні відомості про кухню середньовіччя – як аристократичну, так і звичайну (народну), як пісню, так і святкову. Навіть є рецепти і практичні рекомендації для квазісередньовічних кулінарів. Відчувається, що пані Демчук є експертом з гастрономічних штудій.

Однак книжка засвідчує обізнаність авторки і в історії мистецтва. Кожен розділ збагачений чорно-білими репродукціями гравюр, малюнків, віттарних розписів та картин пізнього середньовіччя, Ренесансу і раннього модерну. Це допомагає краще відчувати та наочно «бачити» речі й феномени, про які пише науковиця. Без зусиль можна уявити, які страви стояли на столі герцога Беррійського (141), як люди проводили час у публічних лазнях (125), які «ефективні» методи використовували в освіті (192, 199) або що робили під час карнавалу (270, 288).

Саме темам освіти і свят присвячено п'ятий та шостий розділи. Це, по суті, короткий нарис про початкову освіту в монастирських і міських граматичних школах, професійне (практичне) навчання в майстернях ремісників та вищу освіту в університетах. Пані Стефанія знайомить читача з тим, *що* вивчали в цих закладах і як навчали та вчилися. Теми шмагання викладачами учнів різками та студентського бешкетування розкриті дуже вдало – набагато краще, ніж зміст шкільної програми.

Найважливіші християнські свята середньовіччя отримують ще більше місця та уваги від авторки. Вона напрочуд гарно, систематично і яскраво розповідає про головні літургічні – і соціальні – події між днями свв. Мартіна і Миколая аж до Великодня. Читач зможе побачити зв'язок між біблійним та історичним підґрунтям цих свят, їх фактичним святкуванням у Середні віки та сучасними практиками. Книга відповідає на запитання: наскільки язичницьким є святкування Різдва 25 грудня? де шукати корені дня св. Валентина? звідки походять традиції робити подарунки на Миколая та/або Новий рік? що таке карнавал? та багато інших.

Фінальним розділом книги – як і людського життя – стала розвідка про смерть у середньовіччі. Йдеться про матеріальну культуру, пов'язану зі смертю, психологічно-філософську літературу «керівництв із доброї смерті», моральну та уявну сторони цієї теми тощо. На базі матеріальних і текстових пам'яток пані Демчук показує, як ставилися до смерті в Середні віки і як це ставлення змінювалося у відповідь на ті чи інші події (як-от хрестові походи та чума).

Кодою книги став короткий епілог-післямова. Він має назву «Середньовіччя й провідники до нього» і є, по суті, автобіографічно вмотивованою добіркою бібліографічних порад. Авторка перелічує корисні книги, які «розпалили [її] любов до середніх віків» (320) і можуть зробити те саме з її теперішніми читачами. У такий спосіб завершується книжкова «мандрівка найважливішими аспектами середньовічного повсякдення» (319).

Пані Демчук вдалося зробити свою книгу корисною та цікавою. Напевне, головний її плюс – баланс між якісним контентом і доступним стилем. З одного боку, *Доба* вкорінена в науці та базується на первинних і вторинних джерелах. З іншого боку, вражає стилістична легкість книги авторки – вона пише просто, динамічно і з пристрастю. Така відповідність форми змістові дуже приємна для сприйняття й осмислення тексту.

Успішно виконує книга й інші завдання, пов'язані зі змістом і розкриттям теми. По-перше, авторка розвінчує низку міфів (тобто хибних уявлень) про Середні віки та надає більш адекватний «портрет» цього періоду в житті людства. В її викладі середньовічна доба не видається ані брудною, ані нудною, ані фанатичною. Пані Демчук не боїться показувати темний бік середньовіччя (наприклад, його мізогінність, фізичне насильство в освіті, нерозвиненість методів діагностики та ін.). Але вона також розкрила його позитивні здобутки (візуальне мистецтво, гастрономічну майстерність, унікальну культуру на базі християнства тощо) і наголосила на них.

По-друге, авторка ґрунтовно змальовує ключові аспекти повсякденного життя середньовічного суспільства Західної Європи – тобто робить те, про що заявлено на самому початку книги. Особливо глибокими, на мою думку, видалися фрагменти про харчування, медицину та гігієну, свята і смерть. Вони добре пропрацьовані й гарно структуровані. Іншим розділам подекуди бракує такої деталізації та систематизації.

Так, у частині, присвяченій шлюбу та сексу, абсолютно переважають історії та приклади, а загальні відомості про порядок вступу в шлюб та багатогранну середньовічну концепцію любові – чи радше «любовей» (у множині) – зведені до мінімуму. У розділі ж про освіту майже нічого не сказано про університетські методи навчання (лекції, читання, диспутації тощо), навчальні плани та структуру закладів вищої школи. Тобто, на мою думку, деякі теми розглянуті надто вибірково та поверхнево.

Трапляються в книзі і певні неточності. Наприклад, на початку авторка пише, що пізнє середньовіччя – це середина XIV – XVI століття (12), а нижче стверджує: «Пізнє середньовіччя – час розквіту куртуазної культури, поезії трубадурів і вагантів, появи університетів, перфекції схоластики як методу пізнання...» (13). Але за такою логікою датування перераховані феномени належать не до пізнього, а до високого або класичного середньовіччя (X – середина XIV століття).

Далі. У тому ж вступі і потім – в історії Абеяра та розділі про освіту – авторка згадує схоластів і схоластику (64, 196), називаючи її однією з «характерних ознак середньовіччя» (13). Але жодного разу вона не пояснює, що це таке, і як саме воно реалізовувалося в освітніх процесах та/або житті людей на кшталт того ж Абеяра.

Є в книзі й інші невеличкі неточності, але, напевно, інакше й не може бути: будь-яке дослідження має певні, часові чи/і тематичні, рамки, – але це не псує враження. Загалом авторці *Доби постів і карнавалів* вдалося досягти поставленої мети, і тому це видання заслуговує на позитивну оцінку.

Книга дуже добре широкими мазками окреслює повсякденний світ середньовічного суспільства. Вона успішно поєднує світоглядні питання і практику та дає уявлення про соціальний бекґраунд, в якому розвивалася думка та втілювалася віра. Ба більше, вона показує, як релігійні, культурні й філософські уявлення транслювалися в шлюбній або (перед)смертній етиці, правилах поведінки, дієті, різних ритуалах – зрештою, у постах і карнавалах.

Загалом, *Доба* систематично і з різних боків розкриває «логіку тогочасного світогляду» (250), вкорінену в (християнській) релігійності, поєднаній із соціально-психологічними потребами суспільства. Її втіленням була сама ритміка всього середньовічного життя, і її пані Демчук повністю розкрила. Зрештою, «Середньовічний ритм життя – це чергування постів і свят. Навіть звичайний тиждень мав дні посту й своє свято – неділю» (227). Ця ритміка «червоною лінією» проходить через усю книгу і, власне, стає оптикою, через яку можна дивитися на життя людей

середньовіччя. Водночас праця пані Демчук слугує якісним вступом у дослідження соціальної історії Середніх віків і може вважатися чудовим науково-популярним нарисом тогочасного життя.

Rostislav TKACHENKO

Eastern European Institute of Theology, Lviv, Ukraine
Trinity Hall, University of Cambridge, United Kingdom

ORCID: 0000-0002-5355-2090

Надійшла до редакції / Received 12.03.2024

Прийнята до публікації / Accepted 25.03.2024